

Rapport angående:

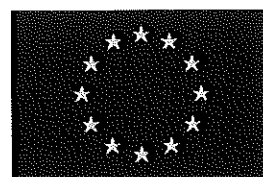
”Villa Vägen Ut! Vägsäl, en metodutveckling för socialt företagande med dubbelt uppdrag”.

Mars 2011

Mittuniversitetet

Institutionen för socialt arbete

Leif Franzén

Rapport angående ”Villa Vägen Ut! Vägskäl, en metodutveckling för socialt företagande med dubbelt uppdrag”.

Bakgrund

Coompanion, Kooperativ Utveckling Jämtlands län, är projektägare till ett socialfondsprojekt inom programområde 2, Mellersta Norrland. Projektet syftar till att utveckla en modell av socialt företagande där långtidssjukskrivna personer ges möjlighet till arbete genom att driva ett ”halvvägshus” som ett led i sin egen rehabilitering. ”Halvvägshuset” är till för personer som behöver boende efter avtjänat fängelsestraff eller genomförd behandling för alkohol eller annat drogmissbruk.

Kristiansen (1999) visar på att uppbrottet från droger och att byta livsmönster oftast är svårt och att det är ett projekt som tar lång tid. Man har det trassligt med att finna bostad och arbete, man har stora skulder och försörjningsproblem. I denna uppbrotts- och förändringsprocess behöver man stöd i form av personer som själva har egen erfarenhet av denna process. Betydelsen av ett ”halvvägshus” drivet av personer med egen erfarenhet av att ha levt med drogrelaterade problem, som i sin tur stöttar de personer som just avslutat sin behandling eller ”muckat” från fängelset har visat sig vara ett framgångsrikt recept för båda grupperna.

Att själv ha levt ett antal år av sitt liv i ett drogberoende där man ofta försummat sin egen skolgång och arbetslivserfarenhet, underlättar inte när man senare ska driva ett företag med allt vad det innebär. Har man dessutom tunnats ut sitt sociala nätverk och blivit misstänkligen gjord i allt vad affärer heter, kan uppgiften att verka som förtroendefull affärspartner vara näst intill oöverstiglig. Hos de personer som ändå trotsar dessa svårigheter och satsar hela sin själ i att få igång ett socialt företag, behöver själva förstå att det tar tid att få företaget i balans. Stöd och uppbackning från samhällets etablerade aktörer vad det gäller vård och behandling, samt de aktörer som stöttar nystartade sociala företag är en viktig grundförutsättning för att lyckas starta och driva den här typen av verksamheter.

Som följeutvärderare var den ursprungliga uppgiften att ”Löpande ge stöd och råd till personer avlönade i projektet för att bättre implementera projektets syfte och mål” och ”Löpande lämna rapporter och avrapportera till projektets ledning. Följeforskaren skall kontinuerligt ge förslag på förändringar, stöd för styrning samt lämna synpunkter om projektets syfte bättre kan uppnås”(ur Upphandling av följeutvecklare). Tidsramen för hela projektet löper mellan 2009-04-01 till 2011-04-01. Dock har följeutvärderaren endast varit kontrakterad sedan 2010-08-23. Anledning till detta är att den medfinansiering som lovades från Östersunds kommun inte har fullgjorts på det sätt som överenskommet var.

Detta har inneburit att följeutvärderaren förutsättningar radikalt förändrats utifrån projektplanen. Projektet som löper under tjugotvå månader har endast haft följeutvärderaren kontrakterade de sista sju månaderna. Innebörden av den knappa tiden har ändå resulterat i att ett antal möten har genomförts i form av forskningscirklar

och individuella intervjuer med framförallt entreprenörs-gruppen (Målgrupp 1), men även intervjuer med några boende på "halvvägshuset" (Målgrupp 2). Se vidare under metod.

Projektets Villa Vägen ut! Vägskäls syfte

Utifrån projektbeskrivningen har projektet tre huvudsyften:

- Det första syftet är att utveckla och skapa en regional modell av ett socialt företagande med långtidssjukskrivna personer som har bakgrund i missbruk och eller kriminalitet, där deras unika erfarenheter kan användas som en tillgång i ett socialt företagande som hjälper andra med liknande historia. Personerna som startar halvvägshuset skall delta i rehabilitering och coachas av sina samverkanspartner till eget arbete i verksamheten. Projektet skall ge en entreprenörsgrupp verktyg, kunskap och struktur genom utbildning, praktik och förberedelser för att skapa arbete i ett socialt företagande. För att skapa dessa arbetstillfällen ska det sociala företaget vila på demokratiskt ledarskap och empowerment, med respekt för varandra.
- Det andra syftet är att som en del av verksamheten erbjuda boende för män i ett halvvägshus, att som mål motivera och coacha de boende till deltagande i personlig utveckling i tolvstegsprogram med bibehållen nykterhet och drogfrihet. Samt att se möjligheter vid sjukdom till rehabilitering och återinträde på arbetsmarknaden.
- Det tredje syftet är att främja samarbete mellan kommun, landstingskommun, Arbetsförmedlingen, Försäkringskassan, Kriminalvården och Coompanion, med andra ord de resurser som har kompetens inom missbruksvård /rehabilitering och socialt företagande. Ytterligare en viktig samverkanspart är Vägen-Ut-projekten i Sundsvall och Göteborg som ska stödja etableringen av halvvägshuset i Östersund. Ett socialt franchisingavtal upprättades på våren 2009 mellan de ekonomiska föreningarna; Vägen ut! Kooperativen i Göteborg och Villa Vägen ut! Vägskäl i Östersund .

Utvärderingens syfte

I den ursprungliga upphandlingen av följeutvärdering står att läsa följande:

Syftet med följeutvärderingen var:

- *att följa och utvärdera hur entreprenörsgruppen i "halvvägshuset" kompetensutvecklas som individer och som grupp, för att bedriva en coachande roll och att driva ett socialt företag med inriktning på stödboende. Speciellt skall jämställdhetsarbetet följas.*

Som tidigare beskrivits blev förutsättningarna för följeutvärderaren inte vad som ursprungligen var avsett. Den tid där följeutvärderaren skulle följa entreprenörsgruppens kompetensutveckling blev starkt begränsad.

Av den anledningen beslöt projektägaren och utvärderaren att utvärderingens syfte är att utifrån tidigare forskning beskriva följande:

- Vilken kompetens behövs i allmänhet för att driva sociala företag.
- Vad innebär det att befinna sig i uppbrotsprocesser från drogmissbruk och kriminalitet.
- Vad innebär begreppen empowerment och makt i denna uppbrotsprocess.
- Reflektera och diskutera utifrån det ovan beskrivna hur entreprenörgruppen vid Villa Vägen ut! Vägskäl har startat upp och driver sitt sociala företag under dessa premisser.

Metod

Utvärderingen har haft en kvalitativ ansats (Kvale, 1997) och utgått ifrån förhållningssättet som beskrivs i lärande utvärdering genom följeforskning (Svensson, Brulin, Jansson, Sjöberg, 2009). Där påvisas att metoden deltagande observation vid olika möten och överläggningar av olika slag varit de dominerande inslagen (Henriksson & Månsson, 1996). Vid dessa möten har forskningscirkeln (Andersson, 2007; Bakhtin, 1981) varit den metod som huvudsakligen använts. Kvalitativa intervjuer med entreprenörgruppen, personer i samverkansgruppen/ledningsgruppen och med några boende har också genomförts (Kvale, 1997).

Vanligtvis betraktas kunskap som något statiskt, något som överförs från en person till en annan – oftast förmedlat av en auktoritet till en novis. Den underliggande föreställningen är att det är någon annan, en expert, som har kunskaper som endast kan erövrats genom att experten ger oss denna kunskap (Andersson, 2007). Att se att det mesta i tillvaron är mer komplext kräver insikt att det kan vara så. Komplexitet har på olika sätt kommit att känneteckna den process denna försöksverksamhet har befunnit och befinner sig i. Då vi som människor har olika bilder av vardagen, vad som är rätt och fel, vilken kunskap som behövs för att ge det bästa stödet till varandra, behöver vi hitta metoder och forum för dialog.

Forskningscirkeln är en metod som grundar sig på att det är flera olika synsätt som kommer till uttryck. Erfarenhet är ett centralt begrepp i forskningscirkeln, vilket här menas med att erfarenheten är något man upplevt och som begrundats i relation till vardagsarbete och yrkeskunnande. Hammarén (2002) (Andersson, 2007) framhåller att forskning och yrkeskunnande handlar om hur och när vi lär oss av andras erfarenhet och hur och när vi omprövar våra egna etablerade perspektiv. Om vi skapar mötesplatser i en verksamhet eller organisation där olika personer får tillfälle att "komplicera och vidga" den egna horisonten omvandlas erfarenhet genom reflektion till kunskap (ibid., sid 7). I arbetet kring erfarenhet

är det inte igenkänning man är ute efter, utan det viktiga är att låta de olika erfarenheterna brytas mot varandra.

Då detta projekt vilar på den demokratiska grundtanken med empowerment som den bärande idén, så faller det sig naturligt att använda forskningscirkeln som metod för att få kunskap om projektets idé och medlemmarnas olika syn på verksamheten. Att medlemmarna i det sociala företaget dessutom har både lika och olika erfarenhet som de boende gör att erfarenheten av uppbrotsprocesser bör vara i fokus när data/ empiri samlas in.

Undertecknad har följt verksamheten från slutet av augusti 2010 till mars 2011. Från början deltog undertecknad i möten av olika slag; personalmöten, kvällsmöten och möten med projektägarna. Individuella intervjuer och gruppintervjuer varvades med deltagande observationer. Vid fem tillfällen hade undertecknad och entreprenörgruppen forskningscirklar där olika begrepp utifrån socialt företagande och Villa Vägen ut! konceptet diskuterades. Dessa forskningscirklar spelades in med bandspelare. Transkriberingen skedde omgående efter att cirkelarna hade genomförts. Kompletterande uppgifter har också använts, framförallt under rapportens färdigställande.

Följeforskarens förkunskaper

Följeforskaren arbetar sedan 2003 som universitetsadjunkt vid institutionen för socialt arbete vid Mittuniversitetet i Östersund. Avlade socionomexamen 1977 och startade därefter en behandlingsenhet, Älgerdskollektivet AB, utifrån den så kallade "Hasselapedagogiken". Ett viktigt inslag i denna verksamhet var att all personal bodde och delade vardag med ungdomarna som var tvångsomhändertagna av samhället. Personalen arbetade åtta veckor i sträck och var ledig två. Detta kallades för medlevarskap och bidrog bland annat till att de drogberoende och kriminella ungdomarna fick stöd dygnet runt. Ett stöd för att de skulle orka med sin uppbrotsprocess. Mer om uppbrotsprocesser på sidan 8.

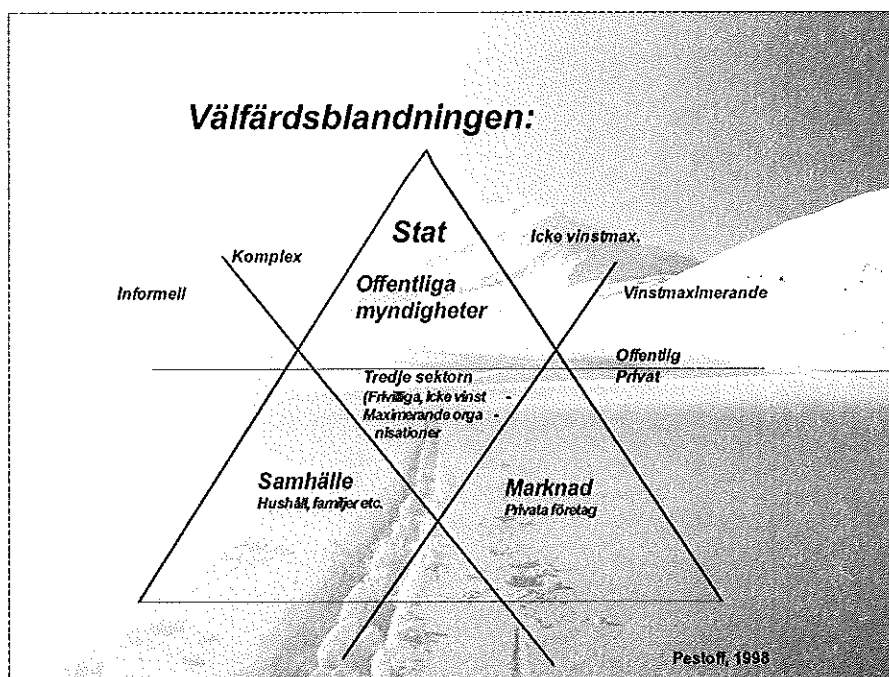
Efter vistelsen på kollektivet startade undertecknad en behandlingsassistent/ behandlingspedagogutbildning knuten till Birka folkhögskola i Jämtland. Under sjutton år av pedagogiskt ledarskap, skapades en god insikt i olika behandlingsmodeller på institutioner framförallt i Norden. Under den tiden startade och drev jag även ett kooperativt daghem i Östersunds kommun och satt de första tio åren med i styrelsen för Lokal Kooperativ Utveckling i Jämtlands län (numera Coompanion). Avlade en Masterutbildningen i socialt arbete vid Mittuniversitet och började undervisa där på deltid. Bedriver även handledningsverksamhet för brukar- och personalgrupper inom privat, offentlig och kooperativ verksamhet.

Undertecknad har med andra ord både erfarenhet av att driva behandlingsenheter inom missbruk- och beroendevård och att driva sociala företag inom vård och omsorg.

Tidigare forskning om social ekonomi och sociala företag

Termen social ekonomi är en samlingsbeteckning för den socialt motiverande produktion och verksamhet som återfinns i ideella organisationer och ideellt motiverad företagsamhet. Här i Sverige betonas att produktionen ska vara "allmännyttig" och "vinstintresset" ska vara begränsat och reglerat (Olsson, 1994).

Pestoff (1998) beskriver den sociala ekonomin utifrån en välfärdsblandning där begreppet den tredje sektorn blir synonymt med det sociala företaget. Enligt figuren nedan beskriver han hur det går olika skiljelinjer mellan de tre sektorerna som välfärdsamhället utgörs; mellan stat och kommun (offentliga myndigheter) och civilsamhället (hushåll och familjer) och den öppna marknaden (privata företag). Den tredje sektorn (det sociala företaget) är inte lika komplext som stat och kommun, utan betraktas mer informell. Det sociala företaget liknar mer den privata sfärens organisering och struktur, då den inte styrs av politiska nämnder som offentlig förvaltning. Den tredje skiljelinjen som Pestoff har med i sin tankefigur är den mellan vinstmaximerande mål och icke vinstmaximerande mål. Här präglas det sociala företaget av att vara icke vinstmaximerat, eller att vinsten är begränsad och tydligt reglerad i stadgarna.

Figur 1. Den tredje sektorn och välfärdstriangeln. (Pestoff, 1998 sid. 42.).

Begeppet social ekonomi är inte helt enkelt att beskriva. Dels handlar det om sociala värden som ska tillgodoses tillsammans med att ekonomiska budgettra-

mar ska gå ihop. Ekonomi i socialt företagande handlar till stor del om produktion och frambringandet av producerade nyttigheter. I det sammanhanget kan man likt Pestoff ovan, se att social ekonomi handlar om den produktion som utförs i civilsamhället. Det vill säga det som ibland kallas för informell ekonomi samtidigt som det organiseras som ett företag, kooperativ eller en ekonomisk förening.

Allt som produceras i samhället är inte producerat av antingen ett offentligt eller ett privat företag utan det är många tjänster som produceras av ideella krafter, oftast organiserat i ideella föreningar. År 2006 omsatte de ideella föreningarna i Sverige 150 miljarder kronor (Forum för frivilligt socialt arbete, 2007; Wijkström & Lundström, 2002). Erik Amnå (1995) beskriver vilken betydelse de ideella verksamheterna har i vårt samhälle och sammanfattar detta i åtta punkter, där komplement till, ersättning för och konkurrens med de offentliga verksamheterna var tongivande anledningar till att de ideella krafterna började få fäste även på den svenska marknaden.

Det blir förenklat att se allt det ideella arbetet i ett samhälle utifrån ekonomiska termer. Paradoxen blir tydlig om man börjar betrakta grannsämja och föreningsaktiviteter som en del i "ekonomin". Å andra sidan ser man fler och fler idrottsklubbar gå från ideella föreningsstadgar till bolagiserade företagsformer.

Att möta sociala behov och problem i form av olika företagsbildningar har inte varit lika vanligt i Sverige som i andra europeiska länder. Vårt bygge av en stark offentlig sektor har tidigare tillgodosett de sociala behov som behövt täckas i välfärds- byggandet. I takt med försämrade ekonomiska förutsättningar och utifrån ett behov av mer inflytande från medborgarna har lagar och förordningar förändrats till att starta verksamheter som kompletterar, ersätter och konkurrerar med den offentliga sektorn (Westlund & Westerdahl, 1993; Amnå, 1995).

Föreställningar att man arbetar mer fritt och obyråkratiskt, effektivare och att det är lättare att få människor delaktiga i denna form av organisering bidrar till att sociala företag kommer till stånd. När samtidigt politiska beslut och visioner öppnar upp för konkurrerande marknader på det sociala området stöttar det dessa typer av företagsformer. Sedan början av 1980-talet har det växt fram en mångfald av "sociala företag". Även privata företag ser nya marknader som de offentliga myndigheterna tidigare har haft monopol på. Ombildningar av offentliga företag i en mer affärsnärlig bolagisering kommer till stånd. Vidare är det större hjälporganisationer som nu ser andra företagslösningar, som ett sätt att omdana sin verksamhet eller mindre klientföreningar som ser nya former för självhjälp genom sociala kooperativ eller av andra former av klientstyrda företag. Utifrån de svenska traditionerna med stark välfärdsstatbyggande är det ett särdrag att de nya sociala företagen ofta påverkas starkt av statliga insatser, myndighetsbeslut och statliga medel. Dessa offentliga traditioner tillskriver sig själva självklara maktanspråk.

Flera forskare uppfattar att lokala utvecklingsprojekt ofta står så att säga på tre ben. Dessa tre är: det lokala initiativet och mobilisering av lokala mänskliga och materiella resurser, det kommunala stödet och kommunen som möjliggörare och slutligen det externa stödet och impulser från omvärlden. Det kallas den nödvändiga triangeln (Ronnby, 1992). Det projekt som utvärderas här har startat utifrån dessa principer. Initiativtagare var några personer som fick lokalt stöd av den lokala tjänstemännen på Coompanion, lokala kommuners tjänstemän och politiker och lokala företrädare för offentlig vård- och omsorgsverksamhet, samt det externa stödet av andra Villa Vägen ut! verksamheter i Sverige.

Får ett socialt företag göra "ekonomisk vinst?", är en fråga som ofta diskuteras när det gäller att vara verksam i ett företag som ska tillmötesgå sociala behov som uppstår i samhället. Att frågan kommer upp är inte konstigt då det är ett spänningsförhållande mellan sociala och ekonomiska mål utifrån traditionella ideologiska diskussioner. Är det etiskt försvarbart att tjäna pengar på "andra människors olycka" tydliggör detta etiska spörsmål som ofta diskuteras. De ekonomiska aspekterna på att driva företag där maximerande av vinsten är ett signum kommer ju i detta sammanhang att stå i bjärt kontrast med att stödja någon i dennes sociala problematik. Men egentligen är det mer vanligt att "vanliga" privata företag brottas med den här frågan, då det är få företag som endast har vinstmaximeringen som sin enda uppgift (Hodgson, 1988). I de flesta företag finns det en rad olika mål som kommer i konflikt med varandra. Etiska konflikter finns alltså i de flesta företag, men det blir samtidigt en skillnad mellan företag som endast tillverkar för att tjäna så mycket pengar som möjligt, på så kort som möjligt, och de företag som betonar den sociala och etiska aspekten som sin företagsidé.

Det sociala företaget måste gå med vinst utifrån att det annars inte får det handlingsutrymme som det bör ha för att kunna hantera de konjunkturscyklar som ständigt uppstår. Ekonomiska marginaler är av betydelse för att man ska kunna ta nya initiativ, expandera verksamheten eller förbättra i företaget så blir det mer solitt. Det är alltså mer en fråga om hur man beslutar i ekonomiska frågor som är av intresse. Med andra ord är följande frågeställning central; Vem som har makten över det resultat som man skapar?

Ett socialt företag som drivs av personer som tidigare hade sociala och psykiska handikapp innehåller olika komplexa frågeställningar. Dessutom konkurrerar de med privata företag och offentlig verksamhet utifrån samma upphandlingsregler som de andra. Att konkurrera på samma arena som andra företag kräver att man är minst lika bra om inte bättre än de andra.

Socialt företagande i Europa inspirerar

Inspirationen och förebilderna för Villa Vägen ut- verksamheterna i Sverige kommer från andra europeiska exempel. I Trieste i norra Italien stängde man stora mentalsjukhus på slutet av 1970- och 80-talet. I kölvattnet av denna

omorganisation växte det fram en rörelse som kallades "Psychiatria Democratica" (Demokratisk psykiatri) som bestod av olika kooperativ. Ett av de främsta målen var att skapa arbetstillfällen och sysselsättning åt de hospitaliserade mentalpatienterna (Carlberg, 2011).

Det europeiska forskningsnätet, EMES har haft flera stora forskningsprojekt, ringat in det som idag kan sägas känneteckna sociala företag. De lyfter fram följande nio punkter:

- Målet är att tjäna samhället genom att integrera människor som har svårt att komma in i samhälle och arbetsliv.
- Initiativet kommer från grupper och medborgare, föreningar och sociala entreprenörer.
- Delaktighet från medarbetarnas sida är en förutsättning.
- Beslutsmakten i företaget baserar sig inte på kapitalägande.
- Ingen eller begränsad vinstutdelning förekommer. Vinsten återinvesteras eller går till ägaren som oftast är en ideell förening eller liknande.
- Företaget är självständigt i förhållande till det offentliga.
- Det sker en permanent produktion av varor och tjänster.
- Medarbetarna har lön eller annan ersättning för sitt arbete.
- Företagandet innebär ett ekonomiskt risktagande – både på projektstadiet och i den permanenta verksamheten.

Även om dessa ovanstående punkter sammanfattar det som kännetecknar sociala företag, enligt EMES, skiljer sig den ena verksamheten åt från den andra i den dagliga skötseln och driften. Det är stor skillnad på exempelvis ett hunddagis som drivs av personer med skiftande grad av funktionsnedsättning till ett socialt företag som drivs av personer vars liv tidigare präglats av institutionsvistelser för drog- och kriminell behandling (Carlberg, 2011). Den senare gruppen, som den här rapporten avser, har olika motstånd och svårigheter att bemästra för att lyckas med sitt, i det här fallet dubbla uppdrag.

Om uppbrott från drogmissbruk och kriminalitet

Att göra uppbrott från centrala livsroller sker genom processer i flera stadier. En central livsroll utmärks av att den påverkar personens hela identitet och upplevelse av mening i livet. Som exempel kan centrala livsroller vara yrkesroller, föräldraroller och roller knutna till kön. Det kan vara roller i en organisation eller förening eller det kan också vara en roll inom en avvikande subkultur som exempelvis drogmissbrukare. Att göra uppbrott från en sådan roll är både en långsam och en smärtsam process. Hur förloppet går till påverkas av olika faktorer, bland annat hur målmedveten personen själv är och vilka personer som finns i den närmsta omgivningen som stöder uppbrottet. En viktig faktor är också hur personen har möjlighet att skaffa sig de olika resurser som behövs för att genomföra ett uppbrott (Ebaugh, 1988).

Denna typ av förändringsprocess har varit föremål för forskningen på senare tid. Förändringsprocessen kallas i detta sammanhang för "exitprocesser" ur centrala livsroller (Ebaugh, 1988). Några forskare poängterar processens karaktär av återhämtning; att man återvinner förlorade förmågor, förbättrar sitt självförtroende och får upprättelse ur svaghet och förtryck, inte bara för sig själv, utan också för sina närstående. Andra forskare fokuserar på hur processen innehåller anpassning, omställning och hur man bättre hanterar olika situationer (s.k. coping) samt att man bygger nya relationer genom nya kunskaper och färdigheter (Kristiansen, 1999; Topor, 2004).

Forskargruppen kring Helen Ebaugh konstruerade en generell modell utifrån djupintervjuer med 185 "existers" som lämnat en tidigare central livsroll. Trots att det var skilda slag av uppbrott såg man att det fanns liknande erfarenheter från denna studie. De olika faserna som man kunde se var:

- Förstadiet till uppbrottet är när personen själv inser att han/hon valt fel spår i livet, ångrar sitt val och mår dåligt och börjar fundera på olika alternativa möjligheter genom att rådfråga sina närstående vänner. Kanske gör man ett "allvarligt försök" som det brukar kallas. Här betyder de närståendes stöd mycket.
- Vändpunkten som ofta är en dramatisk händelse och som sker snabbt, kommer efter en lång tid av förstadier. Inte ovanligt att det finns tvång med i situationen, där man känner att man fått nog av negativa upplevelser och erfarenheter. "Man har supit klart" är en vanlig kommentar från den som gör uppbrottet och/eller de som finns nära. Detta är en händelse eller situation som är offentlig och det är då viktigt att stöd finns hos vänner och anhöriga samt att samhällets vårdapparat finns på nära håll.
- Nu följer en ambivalent fas där personen kan känna sig tom och allt känns meningslöst. Det upplevs svårt att komma in i nytt livsmönster och kontaktvägarna verkar stängda. Denna marginalsituation gör att man är som mest nära ett återfall till det som varit, man är skör och mycket sårbar. Marginalsituationen är ohälsosam, full av krisreaktioner och psykiska problem, vilket ibland leder till suicidala handlingar. Här är man i behov av både informellt och professionellt stöd (Hedin & Månsson, 1998).
- Denna fjärde fas kännetecknas av att man känner att man står mer på stadiga ben. Den inre processen parat med att yttre omständigheter "fallit på plats" gör att det känns bra att fortsätta sin kamp mot det nya livsmönstret. Att få bostad och/eller arbete, en arbetsgemenskap och/eller nya kamrater i en studiesituation är viktigt för att bygga upp ett nytt liv. Den om bryter sig ut är beroende av identitetsmaterial till en ny roll för att komma in i det nya livsmönstret (Biernacki, 1986). De senare stadierna i uppbrottsprocessen är ofta de delarna som verkligen gör att man lyckas med att bryta sig ur ett dysfunktionellt och destruktivt

livsmönster (Blomqvist, 2002; Hedin & Månsson, 1998; Kristiansen, 1999).

Andra viktiga variabler som påverkar exitprocessers förlopp och utfall, enligt Ebaugh, är om processen sker av *tvång eller efter fritt valt beslut*. Här bör man inte se dessa som antingen eller. I alla uppbrotsprocesser finns det både frivilliga och tvingande inslag. För att lyckas med sitt beslut att bryta upp från drogmissbruk och kriminalitet krävs stark egen motivation och ambition till förändring. Om det dessutom är tvingande situationer, exempelvis rättegång eller en tvingande behandlingssituation så verkar det påverka beslutet.

Har *livsroll varit en betydande och central roll*, så verkar detta också vara en variabel som påverkar beslutet att ändra nuvarande roll och position. Om man som pappa valt bort att ha vårdnaden om sina barn då man befunnit sig i missbruk och kriminalitet och sedan efter beslutet om drogfrihet och att leva "straight" ångrar sig och vill ha tillbaka kontakten och kanske till och med vårdnaden med sitt/ sina barn kan ha en avgörande betydelse för att man lyckas med upprottet. Här är det viktigt hur man som pappa bemöts av omgivningen i sina strävanden.

Uppbrotsprocessens *varaktighet och hur den som bryter upp har kontroll över förloppet* spelar också roll. Ibland sker upprott snabbt och man har inte hunnit tänka efter på de konsekvenser som alltid följer. Detta gör att den emotionella och kognitiva bearbetningen av vad som har hänt kommer senare, under den ovan beskrivna marginalsituationen i uppbyggandet av det nya livet (Hedin & Månsson, 1998; Holmberg & Enander, 2004).

Om upprottet sker *individuellt eller i grupp* är också en viktig aspekt, då det individuella upprottet oftast sker i tystnad och dolt för omgivningen. Då man inte är säker på att lyckas förs man inte basunera ut det till omgivningen. Om upprottet sker i grupp sker det mer öppet och man kan ge stöd till varandra. AA-rörelsen är ett tydligt exempel på hur dessa exitprocesser kan gå till i grupp. Vilka idag finns representerat på de flesta orter i Sverige (Karlsson, 2002).

Ytterligare en variabel som har stor betydelse är om det gäller *enstaka upprott eller flera upprott på samma gång*. De kunskaper man har går inte längre att använda, de ger ingen status, och många gamla vänrelationer känns obekväma och irrelevanta, vilket gör att man som "existers" känner sig pånyttfödd. Det nya i livet måste byggas upp från grunden igen (Kristiansen, 1999).

Om upprottet är *socialt önskvärt eller det motsatta: ett socialt stigmatiserat upprott* har också stor betydelse. Att bryta med livet som missbrukare och/eller kriminell har ofta en institutionaliserad väg att gå. Det finns stödgrupper och organisationer samt professionell hjälp att få vid dessa tillfällen. De som däremot lämnar en hög position i samhället, något med hög status och väl-

jer en mer medioker roll möts ofta med ifrågasättande och besvikelse kanske till och med avståndstagande från omgivningen.

Den sista variabeln som Ebaugh (1988) pekar på är att *graden av medvetenhet också spelar stor roll*. Här gör man uppbrottet "efter moget övervägande" brukar det heta. Dessa personer verkar bryta med sin tidigare roll i lugn och saklig takt, det verkar vara planlagt. Andra glider in i uppbrottet mer som av en slump, de befinner sig "helt plötsligt" bara i att nu är det dags att ta itu med den livsstil som de vill lämna. Det är här det blir viktigt att förstå och planenligt arbeta med återfallspreventionen (Kinney & Leaton, 1997).

Det är viktigt att påpeka att exitprocesser inte ser så här linjära ut som ovan beskrivits. "Man tar två steg fram och ett tillbaka, tre steg fram och fyra steg tillbaka" är en mer realistisk beskrivning, variablerna samvarierar med andra ord.

Stödet från de närstående är viktigt i denna förändringsprocess. Inte allt för ofta händer det att närstående och "kamrater" visar sitt ogillande för att någon tar sig ur den invanda rollen. Det upplevs som ett hot mot gruppgemenskapen om någon plötsligt bestämmer sig för att lämna sin roll som drognissbrukare och/eller kriminell (Payne, 2008).

Om begreppen empowerment och makt.

Begreppet empowerment används idag inte bara utifrån det vi på 1970-talet beskrev som kollektiva, radikala rörelser, utan idag används det i många sammanhang, till och med när det gäller individuell utveckling. I de allra flesta dimensionerna ser man dock på empowerment som en process i vilken individer, grupper, lokalsamhällen kan få större kontroll och bestämmanderätt över sina liv (Forsberg & Starrin, 1997).

Empowerment grundar sig på en humanistisk människosyn, utifrån Carl Rogers teorier om att människan har en konstruktiv drivkraft, "självförverkligandetendensten" – ("the actualizing tendency"). I den teorin skapas en miljö där varje enskild person får möjlighet att uttrycka sig, blir lyssnad till, blir respekterad och accepterad, vilket i sin tur leder till att positiv och konstruktiv förändring kommer att ske. Tre saker betonar Rogers; Empati, ovillkorlig positiv uppmärksamhet och autencitet (äkthet), det vill säga "Att vara sig själv". Han menar att detta inte är en metod – det är ett sätt att vara (Tengland, 2001).

Detta synsätt bryter mot det så kallade paternalistiska tankesystemet där det råder över- och underordning i relationerna mellan människor och framförallt när det gäller förhållandet till experter, de professionella, de som vet och kan, och patienter och klienter, de som inte vet och kan. I det paternalistiska synsättet patologiseras individer. Man fokuserar på det som inte fungerar, det som är sjukt, i en människas liv. Det är vanligt att i detta sammanhang tala om preven-

tion, vilket då innebär att man arbetar i förebyggande syfte utifrån att man tolkar det som sker i samhället som motarbete risker, minimera "riskfaktorerna" (Forsberg & Starrin, 1997).

I empowermentperspektivet är det tvärtom. Här är brukaren och dennes kunskaper och erfarenheter i centrum. Det gör att de har definitionsrätten vad det gäller sig själva (ibid). Här råder ett mer salutogent synsätt på individen och dess möjligheter, man utgår från "friskfaktorer" (Antonowski, 1991). Man uppfattar att alla människor har olika typer av resurser, som kan användas på olika nivåer i samhället, om man ges tillåtelse och uppskattning. Individens uppfattning om sig själv och hur den identifierar sig har betydelse (Dominelli, 2002).

Maktbegreppet

Även inom empowerment handlar det om makt. Maktbegreppet i sig är komplext. Den klassiska sociologen Max Weber definierar makt som *en möjlighet att få igenom sin vilja i en social relation trots motstånd, oavsett vad denna möjlighet beror på* (Weber 1972;28). Här finns det en konflikt mellan två parter som är synlig och greppbar, så är det dock inte alltid. En annan forskare, Gaventa (1987), diskuterar makten utifrån tre dimensioner grundat på hur medvetna människor är om den maktutövning de är utsatta för. I den tredje dimensionen är individerna omedvetna om förtrycket och passiva trots att situationen uppenbarligen är ojämlik. Detta beroende på ideologier, myter och legitimeringar som bidrar till att mäktiga grupper som experter – professionella kan behålla makten. De har tolkningsföreträde vad som anses vara det rätta. Gramsci (1967) och Connell (1995) diskuterar även de denna fråga utifrån ett hegemoniskt perspektiv. De talar om att språket och andra kulturella uttryck innehåller en mängd symboler och symboliska handlingar. Många gånger gör detta att den grupp som definieras som maktlös har svårt att tränga fram med sin kunskap och erfarenhet i "expertisens boningar". Detta kan leda till splittrad medvetenhet, maktlöshet och passivitet menar Gaventa. I hans andra dimension på maktbegreppet är individer och grupper medvetna om sin situation, men har fortfarande svårt att ta initiativ och aktivera sig på grund av att man saknar självkänsla och självförtroende och förväntar sig att misslyckas. Denna dimension framkommer allt för tydligt i grupper som tidigare varit exkluderade likt de grupper som denna rapport utvärderar.

Det som är viktigt är att oavsett tillgångar eller vilken syn man har på makten, så är det av största vikt att parterna i dessa förhandlingar och diskussioner har någorlunda lika förutsättningar att föra kampen om resurserna eller skapa en konstruktiv samverkan. Med fortsatt analys av begreppet makt, kan vi konstatera att ordet "power" är mer mångfacetterat än det svenska ordet "makt". Vi finner här fyra olika typer av bestämningar till ordet power där alla kan beskrivas i form av resurser.

- *Kraft, styrka och energi* kopplas till fysikaliska, naturvetenskapliga egenskaper, men också till människans fysiska och psykiska potential, bland annat kroppslig och mental hälsa och styrka. *Ord som kunskap, kunlande och förmåga* är mer kopplade till *vetande och annan typ av färdigheter*. Man brukar säga att "kunskap är makt" och gäller även det i Vägen-ut-projekten där olika kunskapers områden möter varandra. Genom att kunna tala för sig och ha goda kunskaper så ges man bättre möjligheter att få sin vilja igenom i olika sociala sammanhang. Om kraft, styrka och energi handlar om viktiga individuella egenskaper, utgör vetande och färdigheter att man kan organisera och orientera mot olika mål i verksamheten.
- Andra ord som *hop* och *massa* kopplas samman med konsten att gå samman och på det sättet skapa *gruppens styrka*. Självhjälpsgrupper och brukarorganisationer är ett bra exempel på detta. Viktigt att i detta sammanhang förstå att det inte är ett antal personer som går samman i gruppen som ger den dess styrka, utan det är deras individuella potential, kunskaper och färdigheter och framförallt deras samordning att sträva åt samma mål som ger den verkliga styrkan och makten.
- Ord som *befogenhet, rättighet, myndighet, bestämmanderätt* och *auktoritet* är starkt kopplade till *institutionella resurser* inom formella och informella strukturer. Ur ett brukarperspektiv kan man bland annat diskutera lagstadgade rättigheter för patienter och klienter. Dessa rättigheter kan också uppfattas som lagar och bestämmelser där tolkningsföreträdet ligger hos myndigheten i första fasen och rättsliga enheter i den andra. Den formella institutionella makten och dess företrädare har en stark position i samhället, delvis för att vi lever i en välfärdsstat som verkar utifrån ett styrelseskick som är en representativ demokrati (Järvinen, 2002).

Dessa fyra olika typer av maktresurser, dels på individnivå och dels på grupp- och strukturell nivå ger oss möjlighet att förstå och analysera makt som den komplexa process och relation som kan finnas mellan olika parter. Om man förstärker brukarnas potentiella maktresurser blir det både ett värdefullt medel och ett viktigt mål i deras empowermentprocess.

Empowerment och företräderskap

Ombud, advokater, socialarbetare och lobbyister är exempel på olika representanter som kan föra någon annans talan, vilket är vanligt i vårt högt specialiserade samhälle. Den här rapporten diskuterar en verksamhet som behöver stödjas av företrädare som å ena sidan finns i det formella, etablerade myndighetssfären och som samtidigt har att förhålla sig till det företräderskap som bejaktar empowermentprocessen hos de målgrupper som driver Vägen-Ut-verksamheter.

Malcolm Payne (2008) ger följande definition på företräderskap:

”Advocacy” eller företräderskap ska sträva efter att representera de maktlösa klienternas intressen i förhållande till mäktiga och sociala strukturer (Payne2008:416).

Det innebär att ju mindre resurser man har som individ och grupp desto större behov har man bland annat av företrädare som kan kompensera dessa brister. Skillnaden vad gäller företräderskap utifrån empowerment och att tillhandahålla service till individer och grupper med liten makt, är att serviceåtgärder ofta är passiviserande. Här förväntas man inte vara aktiv och deltagande. När det gäller företräderskap förstärks istället klientens potentiella maktresurser. Personerna betraktas i detta avseende att själva kunna företräda sig själv i olika sammanhang framledes. Denna form av empowermentorienterade företräderskap bygger på att man företräder och förhandlar utifrån brukarens eget perspektiv. Det är brukaren som är uppdragsgivare och det är den som ger sitt mandat till företrädaren att företräda. Att verka för en brukare eller brukargrupp utifrån egna föreställningar om vad som är bäst för dem handlar om ett icke demokratiskt patriarkaliskt förhållningssätt, som inte kan förknippas med empowerment i dess mer radikala bestämning (Forsberg & Starrin, 1997).

När det gäller verksamheter och projekt som Vägen ut, vilket är administrativt placerat utanför myndighetssfären, är det inte ovanligt att man anställer någon eller några till ledningsfunktionerna som fungerar som professionella företrädare för målgruppen/erna. Det handlar ofta om personer med god utbildning och år av erfarenhet från fält.

Motmakt – empowerment med företräderskap

Vi kan konstatera att vi lever i ett välfärdssamhälle med stora ekonomiska och materiella värden. Frågan är dock hur dessa värden är fördelade. I vårt samhälle har vi individer och grupper som har svårt att få de basala behoven tillgodosedda, bland annat när det gäller arbete och bostad. I samhället finns mekanismer som verkar uteslutande (exkluderande), förtryckande och ”an-nangörande” (”vi och dom”). Detta på individer och grupper beroende på vilken klasstillhörighet, könstillhörighet, religionstillhörighet, etnicitet, ålder, psykiska, fysiska och sociala handikapp, sexuell läggning, livsstil och/eller personlig historia som man har. Ett sammanfattande begrepp för de ovan uppräpade kategoriseringar är intersektionalitet.

Det sociala arbetet inrymmer ett så kallat anti-förtryckande synsätt, som fokuserar på den här typen av tillhörigheter eller orienteringar (Dominelli, 2002). Equal - projektet har här till uppgift att bidra med utjämning av dessa ojämlikheter och ojämställdheter genom att bland annat underlätta för dessa grupper att via sociala företag/kooperativ lättare kunna slussas tillbaka in på arbetsmarknaden och i samhället i stort.

Maktfrågor diskuteras i liknande termer när vi diskuterar till exempel kön. Connell (1995) menar att det i världen totalt råder ett patriarkat. Män är överordnade kvinnor, men även grupper av män är underordnade andra män. Här görs en skillnad mellan olika maskulina positioner och relationer, dels genom inomkönsliga faktorer som framförallt är kopplade till kropp och sexuell orientering som leder till hierarkiska relationer, *hegemoni/överordning, delaktighet och underordning*, dels genom utomkönsliga relationer, *auktorisering* respektive *marginalisering*, positioner som är kopplade till tillhörigheter som klass, ras/etnicitet etc.

Connell har varit mycket återhållsam och försiktig att säga att liknande situationer råder mellan kvinnor. Det har däremot inte Dominelli (2002). Hon menar att det på liknande sätt finns samma hierarkisering mellan kvinnor och att det inte heller här är en fråga med en dimension av maktutövande (Dominelli, 2002). Både Connell o Dominelli är tydliga med att peka på vikten av att ingen av vare sig kvinnor eller män är maktlösa utan de kan inneha både positionen förtryckare och att vara förtryckta. Därmed är det inte sagt att de har lika mycket makt i samhället. Det är skillnad på en vit medelålders man med etablerad position i samhället och en färgad, muslimsk, ung kvinna som saknar utbildning och arbete.

Empowermentprocesser är en väg till ökad självkänsla

Det har konstaterats att ett utanförskap, oavsett hur det tar sig i uttryck, bryter ner en människas självkänsla. Självkänslan skiljer sig från självförtroende som ger den enskilde kraft av att han eller hon gör något som bekräftas som gott. Självkänslan bygger på en djupare dimension av att man duger som man är (Carlberg, 2011; Karlsson, 2001). En stark självkänsla ger en generell trygghet och säkerhet i relationer och situationer med andra människor, som man vanligtvis inte är van att hantera eller vistas i. Vägen från utanförskapets stukade självkänsla till en mer trygg och harmonisk livssituation sker inte över en natt. Det är en mödosam väg som sker i processer, en process med personliga fram- och motgångar.

Denna process har som andra processer en tidsaxel inbakad i sitt förlopp. Det går inte att ge några garantier hur dessa processer kommer att utveckla sig. Var och hur man startade processen kan urskiljas, men inte mer. Det gäller att ha tålamod och se varje framsteg som en seger i dessa ofta komplicerade processer av att starta företag tillsammans med andra. Den svaga självkänslan och minnet av alla de misslyckanden man gått igenom präglar i stor utsträckning dessa målgrupper som den här rapporten handlar om. Att då ha tålamod och "is i magen" vid eventuella motgångar är lättare sagt än gjort. Om inte annars så är då man behöver stöd av omgivningen.

För att lyckas som företagare finns vissa avgörande faktorer. Förutom att det måste finnas en efterfrågan på de varor och tjänster som produceras så måste produkterna hålla en jämn och hög kvalitet. Varorna eller tjänsterna måste levereras inom den utställda tiden för annars köper man från någon annan. Hur förhåller sig dessa krav till den verklighet, den subkultur, som tidigare missbrukare och kriminella levt i? För många som levt länge i missbruk förlorar kvalitet sin attraktion. Istället gäller det ohämmad konsumism, en slit- och slängkultur. Man struntar i hur man klär sig, vad man äter, hur man uttrycker sig, hur man bor och hur man upprätthåller, eller inte upprätthåller sina relationer med barn, partners och föräldrar. Livets kvalitetsaspekter är alltså nedvärderade. Inte ens då man jagade efter någon drog hade till slut någon större betydelse vad man fick tag i.

Samma sak gäller det med vad tiden spelar för roll. Den blir inte heller viktig. Om åtagandet sker idag eller imorgon spelar i subkulturen inte någon roll. I missbrukslivet kunde den enda planeringen vara att förbereda att få tag på nya droger, då abstinensen började sätta in. I arbetet på det sociala företaget, där drogklockan ska vara avstängd, är det viktigt att göra upp med den allmänna likgiltigheten inför tid och tidspassning.

Det är uppenbart att attityder och värderingar som gäller som norm i subkulturen inte är gångbart i företagets verksamhet. Kunden eller uppdragsgivaren kräver kvalitet och att leveranstider hålls. Diskussioner och tillrättavisningar när kvaliteten brister eller att tider och löften hålls bör hållas fri från moralism. Moralism utgår från att det finns en norm och utifrån den normen bedöms man. Ofta är den normen, eller upplevs ofta som godtycklig och bestämd av den som har övertaget i en situation eller en relation. Sådana känslor av orättfärdig underordning uppstår inte sällan hos patienter och klienter i vård- och rehabiliteringssituationer.

Kritik av normbrott i det sociala företaget ska inte bygga på personligt och moraliskt godtycke hos överordnade, utan istället på att det finns framgångsrika och mindre framgångsrika sätt att hantera företagets uppdragsgivare eller kunder. Förutom kvalitet och hållande av ingångna avtal är det också avgörande hur man bemöter arbetskamrater, vilket språk man använder och vilken framtoning hela ens person har ifråga om kläder och hygien.

I en vanlig föreningsaktivitet är ekonomihanteringen ett "nödvändigt ont". Man väljer en kassör som förutsätts göra bokslut och årligen söka föreningsbidrag till verksamheten. Medlemmarna i föreningen har blivit medlemmar för att de har ett speciellt intresse för fiske, sport, frimärken, fåglar eller vad det nu kan vara, men definitivt inte för att syssla med föreningens bokföring. Företagande ställer naturligtvis andra krav och gedigen kontroll på ekonomin. Betydelsen att få vara en del i det sociala företaget, att förstå hur debet och kredit går ihop är en starkt bidragande orsak till att man känner att det här är "mitt"/"vårt" företag. De starka känslorna av egenmakt i de ekonomiska frågorna är bra drivkrafter för

att vilja lägga ner mer tid och kraft för företagets bästa. Därför är det viktigt att ekonomifunktionerna inte läggs ut på utomstående redovisningsbyråer (Carlberg, 2011).

Sammanfattningsvis måste förhållningssättet i subkulturen till kvalitet, tid och framtoning omprövas och förändras om man vill vara en del i ett framgångsrikt socialt företag eller ej.

Presentation och reflektion av Villa Vägen Ut – Vägsäl

Villa Vägen ut! konceptet startades av några ideella föreningar i Göteborg via ett Equal-projekt 2002 till 2005. Kännetecknande var att det var social företag med dubbla uppdrag. Verksamhetsidén har spridit sig till andra städer i Sverige. Sociala franchiseavtal har upprättats mellan Villa Vägen ut! -verksamheterna för att marknadsföra och stötta varandra på olika vis.

Verksamheten vid Villa Vägen ut – Vägsäl startade 2009-04-01 i Östersund. De personer som beskrivs som projektets ena målgrupp är den entreprenörsgrupp som driver stödboendet. Den andra målgruppen är de som erbjuds att bo i verksamheten som en tydlig åtgärd i sin uppbrottsprocess. De personer som tillhör entreprenörsgruppen redan från början av projektet hade alla en erfarenhet av att tidigare varit drogberoende och erfarenhet av ett kriminellt liv. Med andra ord är det personer i både målgrupp ett (entreprenörsgruppen) och målgrupp två (de boende), som är i olika stadier av exitprocesser och själva tidigare stått långt från arbetsmarknaden.

Entreprenörsgruppen består av övervägande män. Idag har en man valt att hoppa av Villa Vägen ut! Vägsäl, efter konflikter som uppstått mellan personer i entreprenörsgruppen. Den person som hoppat av verksamheten har gått vidare till studier till addiktolog. Studier som verksamheten är med och betalar. Detta skedde strax efter att undertecknad påbörjade utvärderingen.

De olika utbildningarna som finns representerade i entreprenörsgruppen är bland annat undersköterskeutbildning, alkohol- och drogterapeut, personlig assistentutbildning, jakt- och fiskeguide, tolvstegsbehandlarutbildning, turistguideutbildning och andra eftergymnasiala utbildningar. Ingen av personerna i entreprenörsgruppen har någon akademisk examen. Inte heller har de tidigare erfarenhet och utbildning av företagsverksamhet.

I "Handboken" som verksamheterna i Villa Vägen ut! – projekten har att följa finna tydliga och strikta regler vad som gäller för att vara en del av verksamheterna. Man kräver:

- Absolut drogfrihet
- Aktivt deltagande i arbete, studier eller arbetsträning
- Aktivt deltagande i AA/NA-grupper

- Förändringsbenägna
- Lyssna till personalen
- Delta i aktiviteter i huset

Det är vanligt att det är enkönade grupper i Villa Vägen ut! verksamheterna. I Östersund är det bara män som bereds stödboende. Från start och till och med januari 2011 har 24 personer bott i "huset" olika långa tidsperioder. Många av de som bott i stödboendet kommer från det privata behandlingshemmet Mjösö gård i Bräcke kommun. En av anledningarna till detta är bland annat att en av delägarna till Mjösö gård idag är verksamhetschef för Villa Vägen ut! Vägsäl I Östersund.

De personer som startade verksamheten stod långt från den öppna arbetsmarknaden. Genom att starta Villa Vägen ut – Vägsäl beredde de sig eget arbete samtidigt som de erbjöd stödboende för andra med missbruk- och drogberoendeproblematik. Det arbete och arbetsgemenskap som etablerades av pionjärgruppen var en mycket viktig beståndsdel i att fortsätta bygga sig själv stark i den egna uppbrottsprocessen. En informant säger:

"Det har betytt mycket för mig själv att få vara med i uppstartandet av denna verksamhet. Känner att jag blir tagen på allvar på ett annat sätt, av myndighetspersoner och andra som jag arbetar tillsammans med, genom detta stödboende".

I ett socialt företag som Villa Vägen Ut! Vägsäl är det tänkt att brukarna skall vara delaktiga i och ha självbestämmande över sina egna liv. Detta skapar ett mer bestående värde, jämfört med ett mer passiviserande resursfördelningssystem. Genom denna medvetandegörande och demokratiserande process skapas inte bara resurser för stunden, utan också kapabla individer och grupper som kan hävda sina rättigheter även i framtiden. Många brukare i Vägen-Ut!-projektet har sådana resurser och är friska och arbetsföra, medan andra har en mer vacklande hälsa. Detta är viktiga individuella resurser som ger makt i sociala situationer och som rankas antingen högt eller lågt i vårt samhälle, framförallt på arbetsmarknaden.

Den "Handbok" som de har tillgång till via Villa Vägen ut! konceptet och som ingår i det sociala franchiseavtal mellan de olika Villa Vägen ut verksamheterna är vägledande i hur man ska arbeta och fatta beslut. Det är en detaljerad vägledning för hur de ska hantera olika uppkomna situationer. "Handboken" är dock inte skriven så att man bara kan läsa inntill vad som i detalj ska gälla. En ständig öppen diskussion om hur personerna i entreprenörgruppen tolkar de gemensamma regler och överenskommelser som handboken ger vägledningsätt är en av grundstenarna i att driva verksamheten som ett socialt företag.

"Handboken" användes inte alls under den tid som undertecknad följde verksamheten. En informant som varit med från början uppgav att handboken inte följdes längre.

”Från början var ”Handboken” som en Bibel för oss.
Nu är det sällan den används överhuvudtaget”.

Forskningscirkelarna hölls med entreprenörgruppen kontinuerligt under cirka två månader. Undertecknad gav i entreprenörgruppen en ”läxuppgift” att notera hur ofta och i vilka sammanhang de använde ”Handboken”. Vid påföljande forskningscirkel hade endast en person gjort ”hemläxan”. På frågan om varför de inte gjort det de blev ombudade uppgav flera informanter att de istället använde sig av egna kunskaper de fått från de behandlingshem de själva tidigare varit i behandling på eller anställda vid.

Att inte använda ”Handboken” utifrån Villa Vägen ut! konceptet kan visserligen tolkas på olika vis, då det som tidigare sagts inte är en bok som de ”bokstavliga” måste följa. Dock är det ett mönster under hela min tid som utvärderare att man inte använde sig av begrepp som är förankrade i vad som är beskrivande begrepp angående sociala företag och/eller social ekonomi.

Överhuvudtaget saknades en atmosfär av att detta stödboende var ett socialt företag. Möten i entreprenörgruppen skilde sig inte särskilt mycket åt ifrån vilken behandlingsenhet eller stödboende som helst. Förutom att de valde olika personer till olika roller vid mötena på ett demokratiskt vis, särskildes inte verksamheten i övrigt från liknande verksamhet som drivs i privat eller offentlig regi.

Exitprocesser i entreprenörgruppen

Alla de som ingår och har ingått i entreprenörgruppen befinner sig i vad tidigare beskrivits som fas fyra i Ebaugh:s (1988) beskrivning av ”existens” som lämnat sin tidigare livsroll. Den fjärde fasen kännetecknas att tillvaron stabiliserats och både den egna inre processen och yttre omständigheter har ”fallit på plats”.

Verksamheten på Villa Vägen ut- Vägskäl präglas av att driva det gemensamma arbetet med stöd av varandras erfarenheter och personligheter. Detta grupporienterade stöd kan vara extra känsligt då det gäller både att lita på sig själv och att lita på andra. Både entreprenörgruppen och de boende har oftast sargat självkänsla och sargat självförtroende.

Oavsett hur långt man kommit i sin egen exitprocess är det precis som tidigare forskning visat viktigt att man själv har valt att få vara verksam i en eget driven verksamhet. Att ha kontroll över sin egen vardag i sin uppbrottsprocess är en mycket viktig beståndsdel för att lyckas. Utifrån det tidigare beskrivna begreppet empowerment blir det viktigt att få känna att jag själv bestämmer över min arbetssituation. Att fritt få välja ett arbete eller sysselsättning, är å andra sidan mer av ett akademiskt spørsmål för de personer som ingår i entreprenörgruppen. Detta eftersom valet att vara anställd i någon annan verksamhet i dessa fall

inte varit aktuellt. Hos den här gruppen har sjuk- och förtidspension varit en mer vanlig förekommande arbetsmarknadsåtgärd.

Självhjälpsgrupper i AA-rörelsens regi är ett av de viktiga stöd personerna i båda grupperna kan dra nytta av. Att rutinmässigt besöka AA- och/eller NAMöten är ett av de villkor som verksamheten bygger på. Genom att delta i kontinuerliga möten visar man att man är fast besluten att arbeta med de följdproblem som drogmissbrukandet skapat. Inte bara att upprätthålla en total drogfrihet, utan att också arbeta med problematiska familjerelationer, destruktiva hållningar och ekonomiska skulder. En informant tydliggjorde det personliga arbetet med följande metafor:

”Mitt liv är egentligen att som ha hamnat i en rulltrappa. I den rulltrappa som går neråt och jag själv ska uppåt. Rulltrappan går hela tiden neråt mot avgrunden och om jag bara står still kommer jag att följa med ner. Mitt arbete varje dag, varje timme, varje minut, varje sekund är att hela tiden ta ett kliv uppåt. Annars går det åt helvete.”

Vad det gäller gruppen personer som driver och bebor Villa-Vägen-Ut! verksamheterna så exkluderas de vad det gäller tillgången till arbetsmarknaden. Detta utifrån deras socialgruppstillhörighet, psykiska och sociala handikapp, erfarenhet av drogmissbruk och/eller kriminalitet. Till detta tillkommer att de ofta saknar utbildning. I detta projekt samverkar dessa variabler på ett sätt som Dominelli menar är mycket viktigt att förstå.

De män som erbjuds stödboende i en mer ambivalent fas i sin exitprocess. I den här fasen är man skör och mycket sårbar. Som tidigare beskrivits är detta ofta en ohälsosam fas att befinna sig i. De boende behöver med andra ord mycket stöd och tydliga ramar att hålla sig till. Att inte fortsätta med att ta droger är en viktig del för att kunna få stöd i sin uppbrotsprocess. Bland annat tar de personer som för tillfället arbetar i ”Villan” kontinuerliga och oanmälda urinprov på de boende. Att behöva underkasta sig denna kontroll har ett värderande inslag av att de boende inte alltid är att lita på. Här har entreprenörgruppen en fördel med att de själva har underkastat sig samma procedur tidigare, då de själva befann sig i sin egen uppbrotsprocess.

Den förebildsroll som entreprenörgruppen har att ikläda sig har en stor betydelse både för dem själva som de boende. Att varje dag möta ”sitt gamla liv” i form av beteenden och jargonger hos dem man möter i sin arbetsvardag, kräver att man inte vacklar i sin egen uppbrotsprocess. Det är en svår balansgång att de i entreprenörgruppen utövar ett otillbörligt maktspråk gentemot de boende. Som en informant uttryckte saken:

”Ibland kommer min egen historia ikapp mig då jag ser hur någon boende beter sig som jag själv gjorde när jag var i samma ambivalenta uppbrotsprocess. Att då hålla huvudet kallt och vara ”professionell” är inte alltid

lätt. Det är så lätt att överföra mitt eget tillkortakommande till den andre. Och på det sättet utöva makt över den andre och situationen”.

De personer som erbjuds stödboende ser många gånger upp till entreprenörsgruppen, men är också mycket känsliga och vakna för om någon i denna grupp ”inte håller måttet”. Som tidigare påtalats måste de boende uppvisa en ambition till förändringsbenägenhet. En del i det är att lyssna till entreprenörsgruppens råd och stöd. Att de boende ifrågasätter olika regler eller hamnar i destruktiva diskussioner om olika vardagliga göromål hör till den här typen av verksamhet. Man är van att projicera sina egna tillkortakommanden på sin omgivning. Allt för att skydda sin egen sargade självkänsla som leder till att man inte behöver se på sitt eget beteende. Det blir inte särskilt konstruktivt för egen del om man istället lägger energi på hur andra bör bete sig.

Empowerment och maktbegreppet i Villa Vägen ut! Vägsäl

På Villa Vägen ut! Vägsäl arbetar det flest män. Man vänder sig också bara till män som boende. Som tidigare forskning visar (Connell och Dominelli) rangordnar sig män och kvinnor på lite olika vis. Men det sker också en rangordning män emellan, en hegemoni. Några av männen i entreprenörsgruppen får högre status än andra. De män som får låg status hålls ibland både dolt, och öppet. Den ”annangörande” jargongen (vi och dom- tänkandet) är vanligt i grupper som själv har låg självkänsla och lågt självförtroende. Det har också att göra med att då man ”är stadd i förändring” är man extra känslig för att få psykologiskt jagstöd. Man behöver omgivningens stöd och bekräftelse för att våga och vilja förändras. Det är förödande att det skapas en nedlåtande och destruktiv attityd mellan de boende och de som arbetar för stunden av entreprenörsgruppen om detta ”vi- och dom-tänkande” är förhärskande i verksamheten .

Som tidigare betonats är det inte konstruktivt att moralisera över varandras tillkortakommanden. Normen som man bedöms utifrån är godtyckligt satt och bestäms av den som har övertaget för stunden. Ibland är det någon i entreprenörsgruppen som är i ”den-som-bestämmer-position”, ibland är det någon eller några i boendegruppen som sätter sig i den positionen. Det är svårt att i en ”värdemätande” kultur få till att båda parter (entreprenören och den boende) känner att båda visas full respekt. Att kommunicera jämbördigt är inte lätt då de personer som arbetar och bor på Villa Vägen ut! Vägsäl oftast inte värdesätter sig själv som en jämbördig samtalspartner.

Manlig jargong och vokabulär vid Villa Vägen ut! Vägsäl präglas av att verksamheten endast erbjuder stödboende till män . Att vara ensam kvinna eller få kvinnor som arbetar tillsammans under arbetspassen har också betydelse utifrån den maktordning mellan män och kvinnor som råder i samhället i övrigt. Tidigare forskning visar på den utbredda manschovinism som är dominerande i missbruks- och kriminella kretsar. Kvinnor är ofta underställda mannen och ut-

för sysslor för att serva männen. Inom Villa Vägen ut! verksamheterna skall präglas av synsättet som vilar på allas lika värde och jämställdhet mellan män och kvinnor. Att vara ensam kvinna tenderar ibland till att bli en "tjatande morsa" eller att det förväntas en viss typ av service från kvinnornas sida. Det finns en förväntan att blommorna vattnas, gardinerna byts, maten handlas hem av de kvinnor som är i tjänst i verksamheten. Kontinuerliga forum där den manliga personalen både i ord som handling visar vägen till ett jämställdhetsarbete är viktigt då verksamheten ska vila på ett anti-förtryckande synsätt.

Det framgår i de lägesrapporter som är skrivna till Socialfonden att entreprenörgruppen får en kompetensutbildning under projektiden. I den ingår det bland annat utbildning och diskussioner om jämställdhetsfrågor. Här kan de lyfta dessa frågor och söka stöd att påverka de attityder och värderingar som är vanligt förekommande i den kriminella världen och i drogkulturen.

Ett viktigt inslag i detta är det att entreprenörgruppen har diskuterat igenom och är samstämmiga i sin bedömning om att gemensamt uppsatta regler och förhållningssätt följs. Var och en av de som arbetar med olika delar av verksamheten bör ha en känsla av att de har de andra i entreprenörgruppen bakom sig när de arbetar på sin schemalagda tid. Extra viktigt är det när man ska fatta svåra och avgörande beslut. Då bör detta vara diskuterat i hela entreprenörgruppen. I annat fall skapas en oro både hos den som ska fatta beslut och hos dem som beslutet berör. Särskilt viktigt är just detta då det gäller jämställdhetsfrågor eftersom det är en obalans mellan antal män och antal kvinnor som ingår i entreprenörgruppen.

Att rangordning även sker inom den könsmässiga gruppen har tidigare forskning visat. Män rangordnar sig ofta öppet i språk och jargonger. Vid några tillfällen under de deltagande studierna som gjorts framkom att män som av olika anledningar har lägre status än andra män, blivit schavotterade av både de boende och av annan person i entreprenörgruppen. Istället för att direkt eller indirekt stödja den i entreprenörgruppen som fattat ett beslut har man istället tillrättaviserat sin kollega inför de boende. Denna typ av destruktiva kommunikationsmönster som ibland tenderar till att bli ren maktdemonstrationer blir förödande i en verksamhet där sköra personer ska förväntas arbeta tillsammans. Att det uppstår diskussioner och olika uppfattningar om hur saker och ting ska skötas är givetvis självklart. Detta är vad den kontinuerliga processhandledningen ska vara ett forum för.

Slutord: Kompetensutvecklingen betydelse för Villa Vägen ut! verksamheterna

Det är viktigt med kompetensutveckling för entreprenörgruppen. Som framgått i lägesrapporter som är skrivna till Europeiska Socialfonden har entreprenörgruppen fått kontinuerlig kompetensutveckling bland annat via Villa Vägen ut verksamheterna i Göteborg och Sundsvall. Dessa verksamheter har kommit längre på utvecklingen till att vara socialt företag med tydliga inslag av empowermentprocesser.

Precis som Carlberg (2011) skriver om empowermentprocesser som en väg till ökad självkänsla är det en process som har en tidsaxel inbakad i sitt förlopp. Tiden från idé till verksam verksamhet vad gäller Villa Vägen ut! Vägsäl i Östersund är knappt tre år. Under den tiden har entreprenörgruppen haft fungerande verksamhet för de boende under knappt två år. Det är en i dessa sammanhang en kort tid. Att samtidigt få igång en fungerande verksamhet för de boende som att få en entreprenörsgroup att "dra åt samma håll" krävs mycket arbete och stöttning.

Vilket stöd har entreprenörgruppen då haft? Olika uppfattningar råder angående detta. Den informant som valt att kliva av verksamheten och istället ägnar sig åt studier anser att hela hans tilltro till projektledning, i första hand Coompanion och till framförallt kontaktpersonen vid Villa Vägen ut! verksamheten i Göteborg vacklar. Han känner sig kränkt och missförstådd.

I det här fallet då en central person från Villa Vägen ut! verksamheterna i Göteborg var involverade i de avgörande möten som gjorde att en av initiativtagarna slutade, borde det ha skett uppföljningssamtal med hela entreprenörgruppen. Den turbulens som blev följden i efterspelet har påverkat verksamheten negativt sedan dess. Som tidigare beskrivits är det mycket känsligt i den här typen av verksamhet att inte bli lyssnad till eller tagen på allvar. Detta får till följd att flera av entreprenörerna känner sig kränkta och missförstådda.

Det är tyvärr vanligt förekommande inom den här typen av verksamheter där man ska hantera sköra personers uppbrotsprocesser att man råkar ut för destruktiva kommunikationsmönster och känner sig kränkt. Studier som speglar uppbrotsprocesser återkommer till att flera personer som i grunden har "stuckad" självkänsla och lågt självförtroende lätt råkar i svårhanterliga konflikter.

Utan kontinuerlig handledning av utomstående professionella handledare är det mycket svårt att hantera detta på ett för alla parter acceptabelt vis.

Uppstartandet av den här typen av verksamhet måste planeras väl. Det hade man också gjort. Dock saknades det ekonomiska förutsättningar att låta verksamheten ha en mer direkt stöttning av en utomstående professionell processhandledare. Tillika följeutvärderarens roll som stöd att följa processen i metodutvecklingen att bygga ett socialt företag underminerades då en av de största uppdragsgivarna, Östersunds kommuns sociala nämnd, inte placerade boende där som utlovat var.

Att i uppstartandet av verksamheten ha ordning på sin ekonomi och långsiktiga avtal med ett antal uppdragsgivare är också mycket viktigt. Dock ser inte de ekonomiska förutsättningarna ut så idag att de offentliga myndigheterna, som oftast är de som finansierar stödet för de boende, kan ha långsiktiga avtal om platser i stödboende. Detta leder till att den första tiden som ett socialt företag startar upp är det oftast svårt att få ut avtalsenliga löner. På Villa Vägen ut! Vägsäl i Östersund är det tydligt så att de personer som startade verksamheten har tagit ut en låg ersättning för sitt arbete.

Under projektidens gång har andra personer kommit in i verksamheten. Det har varit helt nödvändigt att få in dessa personer av olika skäl. Dock har de fått andra lönevillkor av att arbeta vid "Villan". Detta skapar inte en sammanhållande känsla av att man är lika mycket värd som medarbetare eller delägare i företaget. Den typen av upplevda orättvisor sår split i verksamheten på ett negativt sätt. Ytterligare en av initiativtagarna har valt att gå ur verksamhetsstyrelsen och till sommaren 2011 avsluta sin anställning. Anledningen till det är förstås flera.

Att vara i ledande ställning vid Villa Vägen ut! Vägsäl, som verksamhetschef eller biträdande verksamhetschef innebär att den mesta av arbetstiden förläggs på den arbetsplatsen. Så är det inte idag. Verksamhetschefen på Villa Vägen ut! Vägsäl i Östersund har också många andra uppdrag då han bland annat är delägare i ett privat behandlingshem, Mjösö gård i Bräcke kommun. Han har dessutom en familjesituation med små barn att ta hänsyn till. Med andra ord kan det vara svårt att finnas, rent fysiskt, i "Villan" så mycket som han själv vill och vad som verksamheten kräver. Här blir det viktigt att se över hur bemanningen och beslutsordningarna kan organiseras och struktureras upp för att klara den privata och affärsmässiga situationen.

Denna situation är likadan som i vilket privat företag som helst. Men i den här typen av verksamhet där man ska tjäna som förebild i alla avseenden är det viktigt att alla som finns i entreprenörgruppen har rätt till sitt eget livsutrymme samtidigt som de arbetar vid "Villan". Hur ska de boende annars få goda och trovärdiga föredömen?

Avslutningsvis kan undertecknad konstatera att verksamheten har haft betydelse för de som fått möjlighet att bo i Villa Vägen ut! Vägskäl. En informant av de boende uttryckte saken så här:

”Utan detta stödboende hade jag inte haft en chans att klara mig utan att gå tillbaka till drogandet och den kriminella bana som varit min vardag de senaste sju åren. Stort tack och heder åt de som arbetar med att stödja mig.”

Att bedriva en verksamhet som har dessa förutsättningar från början; Dubbelt uppdrag av två grupper som redan från start, startar i ”uppförsbacke” är väl värda många applåder. Undertecknad kan dock varmt rekommendera att de som driver verksamheten idag, tydligare i handling omsätter begreppen från social ekonomi och socialt företagande, som finns inneboende i begreppet; ”Alla människors lika värde”.

Referenser

Amnå, E. (1995). *Medmännisklighet att hyra?*. Örebro: Bokförlaget Libris.

Andersson, F. (2007). *Att utmana erfarenheter – Kunskapsutveckling i en forskningscirkel*. Stockholm: Institutionen för pedagogik, Stockholms universitet (ak. Avhandling).

Antonovski, A. (1991). *Hälsans mysterium*. Stockholm: Natur och Kultur.

Bakhtin, M.M. (1981). *The dialogic imagination: four essays*. Austin: University of Texas Press.

Blomqvist, J. (2002). *Att sluta med narkotika – med och utan behandling*. FOUrapport 2002:2. Stockholms socialtjänst.

Carlberg, A. (2011): Socialt företagande – en mobilisering i tiden. I Denvall, V. Heule, C. & Kristiansen, A. (red.). *Social mobilisering – en utmaning för socialt arbete*. Malmö: Gleerups Utbildning AB.

Connell, R.W. (1995). *Gender & Power*. Cambridge: Polity Press.

Dominelli, L. (2002). *Anti-Oppressive Social Work Theory and Practice*. Hampshire and New York: Palgrave Macmillan.

Ebaugh, H.R. (1988). *Becoming an Ex. The Process of Role Exit*. Chicago: Chicago University Press

- Forsberg, E. & Starrin, B. (1997). *Frigörande kraft – empowerment som modell i skola, omsorg och arbetsliv*. Stockholm: Gothia.
- Forum för frivilligt arbete, (2007). Informationsskrift för föreningen Frivilligt Arbete.
- Gaventa, J. (1987). Makt och deltagande. I Pettersson, O. (red.). *Maktbegreppet*. Stockholm: Carlssons bokförlag.
- Gramsci, A. (1967). *En kollektiv intellektuell- Antonio Gramsci; urval och inledning av René Coeckelbergs*. Staffanstorps: Cavefors.
- Hammarén, M. (2002). Yrkeskunnande, berättelser och språk – om reflektionen som metod. *Dialoger*, nr. 61. Stockholm.
- Hedin, U-C. & Månsson, S-A. (1998). *Vägen ut – Om kvinnors uppbrott från prostitution*. Stockholm: Carlssons bokförlag.
- Henriksson, B. & Månsson, S-A (1996): Deltagande observation. I Svensson, PG. & Starrin, B. (red.) *Kvalitativa studier i teori och praktik*. Lund: Studentlitteratur.
- Hodgson, G. (1988). *Economics and institutions*. London: Routledge.
- Holmberg, C. & Enander, V. (2004). *Varför går hon? Om misshandlande kvinnors uppbrottsprocesser*. Ystad: Kabusa böcker.
- Järvinen, M. (2002). Hjälpens universum – ett maktperspektiv på mötet mellan klient och system. I A. Meeuwisse & H. Swärd (red.). *Perspektiv på sociala problem*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Karlsson, L. (2001). *Psykologins grunder*. Lund: Studentlitteratur.
- Karlsson, M. (2002). *Själv men inte ensam. Om självhjälpsgrupper i Sverige*. Stockholm: Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet (ak. Avhandling).
- Kinney, J. & Leaton, G. (1997) *Att släppa taget*. Lund: Studentlitteratur.
- Kristiansen, A. (1999). *Fri från narkotika. Om kvinnor och män som slutar med narkotika*. Stockholm: Bjurner & Bruno (ak.avhandling).
- Kvale, S. (1997). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Olsson, J. (1994). *Den sociala ekonomin*. Stockholm: Carlssons.
- Payne, M. (2008). *Modern teoribildning i socialt arbete*. Stockholm: Natur och Kultur.

Pestoff, V. (1998). *Beyond the market and state. Social enterprises and civil democracy in a welfare society*. Suffolk: The Ipswich Book Company

Svensson, L., Brulin, G., Jansson, S. & Sjöberg, K. (2009). *Lärande utvärdering genom följeforskning*. Lund: Studentlitteratur.

Tengland, P-A (2007): Empowerment: A Goal or a Means for Health Promotion? *Medicine, Health Care and Philosophy*, Vol. 10, No 2, 197-207.

Topor, A. (2004). *Vad hjälper? Vägar till återhämtning från svåra psykiska problem*. Stockholm: Natur och Kultur.

Weber, M. (1972). *Wirtschaft und gesellschaft – Grunddriss der verstehenden soziologi*. Tübingen: J.C.B Mohr.

Westlund, H. & Westerdahl, S. (1998). Social ekonomi och sysselsättning. I E. Mattson & K. Grut. *Social ekonomi – om kraften hos alla människor*. Stockholm: Utbildningförlaget Brevskolan.

Wijkström, P. & Lundström, T. (2002). *Den ideella sektorn – organisationerna i det civila samhället*. Stockholm: Sober Förlag.